

UOT-811.11-112

Səhifə: 62-65

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.62>

Aynur Muradova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Aynur.Muradova@unec.edu.az

İNGİLİS DİLİNDƏ GƏLƏCƏK ZAMAN KATEQORİYASININ LİNGVİSTİK ASPEKTİ

XÜLASƏ

Bu məqalə müasir ingilis dilində gələcək zamanın modal və temporal mənalarının öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Burada tədqiqatçıların müxtəlif fikirləri təhlil edilərək gələcək zaman kateqoriyasının statusu ilə bağlı müəllifin mövqeyi irəli sürülür. Belə bir nəticə ortaya çıxır ki, gələcək zamanın temporal mənası – onun bütün semantik ifadə vasitələri üçün eyni olaraq - gələcək zaman mənasının modal çalarlarının yaranması üçün əsasdır.

Açar sözlər: *gələcək kateqoriyası, gələcək zamanın qrammatik kateqoriyası, qarşıdurma, mənanın modal xarakteri, mənanın zaman xarakteri, zamanın qrammatik forması.*

Giriş: Müasir ədəbiyyatlara göz gəzdirdikdə görürük ki, lingvistikada dilin istənilən səviyyələrində müxtəlif zaman kateqoriyalarının və zaman münasibətlərinin ifadə edilməsi üçün semantik kateqoriya şəklində formalaşmış, bir-birini müşayiət edən bir sıra ifadə vasitələrinin mövcudluğu haqqında müxtəlif fikirlər və mülahizələr dolaşmaqdadır. Həmin mülahizələrə əsasən, leksik səviyyədə zaman münasibətlərinin ifadəsi üçün leksik-semantik, morfoloji səviyyədə morfoloji-semantik, sintaktik səviyyədə isə sintaktik-semantik kateqoriyaları mövcuddurlar. Bu kateqoriyalar zaman semantikasının daşıyıcısı olaraq həm də funksional-semantik fərqlərə malikdirlər. Məsələn, dilin morfoloji səviyyəsində morfoloji-semantik kateqoriya təşkil edən felin zaman formalarının funksiyası gerçəklikdə cərəyan edən hadisələrin zamanı ilə nitq momentinin nisbətində, leksik səviyyədə leksik-semantik kateqoriya əmələ gətirən temporal leksikanın daşdığı funksiya kommunikasiya aktında təsvir olunan hadisələri zaman ardıcılığına uyğun olaraq lokallaşdırmaqdır. [6, s. 4].

Gələcək zamanın qrammatik kateqoriyası və onun ifadə vasitələri həm yerli, həm də xarici tədqiqatçılar tərəfindən geniş şəkildə öyrənilir. Dilçiliyin indiki inkişaf mərhələsində alimlər gələcək zaman kateqoriyasının hansı mənasının əsas, hansının isə törəmə olduğu ilə bağlı əsaslı fikir ayrılığına malikdirlər. Eyni zamanda, bir çox elm adamları bu kateqoriyada temporal mənanın olmasını inkar edərək onu zamanlar sistemindən çıxarırlar, hətta bəziləri onu polisemantik kimi tanıyırlar. Biz bu məqalədə gələcək zamanın mənə xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirərək onun mahiyyəti ilə bağlı öz nəticələrimizi təqdim edəcəyik.

Gələcək zaman kateqoriyasının statusunun kifayət qədər aydın olmamasının səbəbi, daha çox onun morfoloji quruluşunun (qrammatik forma *shall /will* + məsdər, müxtəlif leksik-qrammatik ifadə vasitələri: *to be going to* + məsdər, *to be about to* + məsdər, *to be* + məsdər və s.) unikallığını şərtləndirən onun semantik (mənə) məzmunudur. Məhz bu məzmun hərəkətin modal xüsusiyyətlərini də özündə əks etdirir. Gələcək hadisə və situasiyaların necə oriyentasiya edilməsi çox vaxt natiqin özü tərəfindən müəyyən edilir, onun seçimindən və gələcəyi, faktiki şəraitdən asılı olmayaraq baş verəcək reallıq kimi təqdim etmək niyyətindən asılıdır. Bu xüsusiyyət haqqında A.İ. Smirnitki yazırdı: “Belə bir məqam yalnız nitq müəllifinin ixtiyarına verilir və həmin məsələ haqqında fikirlər, danışanın nə və necə demək istədiyinə görə müəyyənləşdirilir” [4, s. 16].

Bir sıra qrammatistlər, o cümlədən İ. Buş və Q. Helbiq mənaların iyerarxiyasından çıxış edərək modal mənanın ilkin mahiyyətini bu cür vurğulayırlar. Onlar gələcək zaman kateqoriyasının modal mənasını, yəni nəzərdə tutulan hərəkətin ifadəsini əsas variant, temporal mənayı isə istisna və ya

inkar etmədən yalnız ikinci dərəcəli hesab edirlər. Qeyd edək ki, danışanın gələcəyə aid olan hadisəni fakt kimi təsvir etdiyi hallarında felin indiki zaman formasından geniş istifadə olunur. Məsələn: *Tomorrow is my birthday. The semester starts on the same day.*

Temporaldan fərqli olaraq gələcək zamanın modal mənası *shall / will* feilləri ilə açıq (eksplisit) şəkildə ifadə olunur. Fikrimizcə, bu xüsusiyyət, müxtəlif modal mənaları özündə ehtiva edən gələcək zaman kateqoriyasına xas olması [5, s. 32] ilə izah olunur. *Shall / will* feillərinin gələcək zamanı ifadə edən vasitə kimi tanımadan imtina edən L.S. Bərxudarov öz fikirlərini belə ifadə edirdi. O, iddia edirdi ki, birincisi, bu formalarda olan birləşmələr digər modal feillərlə həyata keçən birləşmələrdən heç nə ilə fərqlənmir, yəni hərəkətin gələcəyə aid olması yalnız kontekstlə müəyyən edilir. İkincisi, gələcəyi ifadə etməyin yolları çox müxtəlifdir. Üçüncüsü, bu birləşmələr morfemlərdən törəmədiyi üçün analitik formalar hesab edilmirlər (zamanın passiv forması kimi: *to be + ... en*), və nəhayət, *should/would* formalarının mövcudluğu faktı gələcək zaman ideyasına ziddir. L.S. Bərxudarov haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, ingilis dilində hərəkətləri gələcək zamanda ifadə etmək üsulu vardır, lakin bu o demək deyildir ki, ingilis dilindəki feilin formalar sistemində gələcək zamanın xüsusi kateqoriyası vardır [1,s.128]. R.Kinqdon ənənəvi qrammatikaya “modal zamanlar” anlayışını təqdim etmiş və gələcək zaman və şərt budaq cümlələrini birləşdirmişdir. Onun fikrincə, *shall / will, should / would* feilləri digər modal feillərlə bərabər gücə malik modal mənə daşıyır və belə nəticəyə gəlir ki, modal feillər mənaca kifayət qədər aydın və ardıcıl şəkildə fərqlənsələr də, onların zamanla əlaqəsi əsasən aydın deyildir və bu baxımdan gələcək zamanın ifadəsində onlar arasında qoyulan fərq süni, hətta çaşdırıcıdır.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, burada iki məqamı xüsusilə vurğulamaq lazımdır: 1) tabeli mürəkkəb cümlələrdə və kifayət qədər geniş yayılmış şərt budaq cümlələrində *shall / will* feilləri işlənmir (Conditional I-dən başqa): Məsələn, *If you want to enter, please press this button.* İçəri daxil olmaq istəyirsənsə, zəhmət olmasa bu düyməni bas.; 2) gələcək fikri ifadə etmək üçün *to be going to + məsdər* konstruksiyasından daha çox istifadə olunur: Məsələn, *I'm going to visit my grandparents this weekend.* Mən bu həftəsonu nənə babamı ziyarət edəcəm; *It's going to snow.* Qar yağacaq və s. Xüsusi xarakterə malik olan *shall / will*-in modal feillərlə işlənməməsi, yəni iki modal feilin bir konstruksiyada işlənmə bilməməsi kimi ümumi qaydaya salınması, onun daha çox modal mənə daşmasını sübut edir. Yuxarıda sadalananlar bizə, *shall / will* feillərinin analitik formalarını modallığın ifadə vasitəsi kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir: onlarda ehtimalın modal mənası bu formaların ifadə etdiyi fikirlə müqayisədə daha əhəmiyyətlidir.

Bu feillərdə fərziyyə, öngörmə, proqnoz vermə və s.-ni ifadə edən modallıq xüsusiyyəti, gələcək zamanının ifadəsi ilə müqayisədə daha güclüdür, bu da öz növbəsində, qeyri-müəyyənliyin modal konnotasiyasını (çalarlarını) ehtiva edir.

Fərziyyə, güman və s. modal mənasına qarşı indiki zamanın sadə formalarında “müəyyənlik” modal mənası qoyula bilər ki, bu da gələcək zamanın semantikasını ifadə edir. V.M. Kolmogortseva vurğulayır ki, iki korrelyasiya formasının istifadəsində diferensiallaşma (gələcək qeyri-müəyyən zaman və indiki qeyri-müəyyən zaman) deyimin modal xüsusiyyətləri xətti ilə gedir. Məsələn, müqayisə edin: *“We sail at midnight”*, – *said Tommy and Roy commented: “I'll bet anyone that he rings up Crawford within five minutes”*. “Biz gecə yarısı yola düşürük” – deyə Tommi söylədi və Roy əlavə etdi: “İstənilən şəxslə mərc edərim ki, o, beş dəqiqə ərzində Krouforda zəng vuracaq.” [3,s. 11]. Bu nümunələrə əsasən demək olar ki, indiki zaman formalarının gələcək mənada işlədilməsi nəticədə hərəkətin həyata keçirilməsinə inam ifadə etməyə, yəni ona münasibət bildirməyə imkan verir. Bənzəri bir nəticəyə N.V. Yermakova gəlmişdir. O, vurğulayır ki, belə bir mənə, ilk növbədə, hərəkətin aktuallığını göstərən kontekst (dil konteksti və situasiya konteksti) yaxın, uzaq və ya qeyri-müəyyən gələcəyi təsvir edən hərəkətlər tərəfindən yaradılır. Eyni zamanda, *can, must, ought, to be to, to have to, shall, will* modal feilləri modal feil + məsdər konstruksiyasına əminliyin konnotativ mənasını, *may* modal feili və *might, could, should, would* formaları qeyri-müəyyənliyin (bədgümanlıq) konnotativ mənasını verir [2, s.10]. Müəllif qeyd edir ki, müxtəlif kontekstual vasitələr (inkarlıq, surely, possibly, perhaps kimi gücləndirici xarakter daşıyan modal sözlər) modal konstruksiyaların ifadəliliyini artırır.

Bir daha qeyd edək ki, bir çox dilçilər gələcək zaman kateqoriyasının mənasının modal xarakterini etiraf edirlər. Beləliklə, gələcək zamanın leksik və qrammatik ifadə vasitələrini tədqiq edən E.V.Tarasova təsdiq etmişdir ki, gələcək perspektivi əks etdirən bir sıra semantik və modal çalarları özündə birləşdirən *to be going to* + məsdər konstruksiyası getdikcə daha çox işlənir [7, s. 13]. Bu xüsusi konstruksiyaya həsr olunmuş araşdırmasında R.İ.Tsiba müəyyən etdi ki, “*to be going to* + məsdər konstruksiyası ilə ifadə olunan gələcək hərəkət adətən modal çalarlarla xarakterizə olunur ki, bunlardan ən çox yayılmışı niyyət, öhdəlik, hərəkətin yerinə yetirilməsi zərurəti mənalardır. ” [8, s.268]. Orada eyni zamanda göstərilir ki, qeyri-müəyyən şərt-budaq cümləsi, “keçmişdə gələcək” və s. çox vaxt modal semantikasını aktualaşdıraraq *was (were) going to* + məsdər ilə əvəz olunur.

Ənənəvi qrammatikada gələcək zaman formasının modal mənə ifadə etmək qabiliyyəti, ilk növbədə, gələcək zamanın mahiyyəti ilə, yəni qeyri-müəyyənliyi, qeyri-determinantlığı və nəticədə müxtəlif modal çalarları reallaşdırmaq qabiliyyəti ilə izah olunur. Bununla belə, fikrimizcə biz, modal mənə ilə temporal mənə arasındakı əlaqəni rədd edə bilmərik. Əgər gələcəklə indiki arasında dəqiq təzad ifadə etmək lazım gələrsə, gələcək zaman forması kontekst aydınlaşdırıcıları olmadan istifadə edilə bilər. Bu halda gələcək zamanın temporal mənası məzmun baxımından forma vəhdətini təmin edir və modal mənə çalarları və gələcək zamanın işlənmə yolları üçün təbii əsas yaradır. Bu zaman gələcək zamanın ifadə vasitələrinin temporal mənası feilin zaman sistemində daxil ola bilər, modal mənası isə feilin arzu-istək və ehtimal şəklini ifadə edərdi.

Nəticə: Müasir ingilis dilində gələcək zamanın mənasının təbiəti ilə bağlı fikirlərin qısa icmalını ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, gələcək zamanın modal mənasının üstünlüyü ideyası müasir dilçilikdə geniş yayılmışdır. Bizim nöqteyi-nəzərimizə əsasən, gələcək perspektivindən baxdıqda “modal vaxt” termini ingilis dilində xas modallıq zonasını, yəni gələcəyin xüsusi əhval-ruhiyyəsini ifadə edir. Bu termin, kateqoriyanı təyin etmək üçün istifadə edilməlidir, lakin burada nəzərə alınmalıdır ki, temporal mənə gələcək zamanı ifadə edən bütün ifadə vasitələri üçün ümumidir və məzmun baxımından bu kateqoriyanın vəhdətinə zəmanət versə də, gələcək zamanın xüsusi (spesifik) mənası bütün modal çalarların əsasını və gələcək zamanın ifadə vasitələrinin bütünü təşkil edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Бархударов Л.С., Очерки по морфологии современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высш. шк., 1975. – 156 с.
2. Ермакова Н.В., Дистрибутивный анализ средств выражения футуральности в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04, Ермакова Наталья Владимировна. Калинин, 1980. 25 с.
3. Колмогорцева В.М., Система грамматических средств выражения будущего времени в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук / Колмогорцева Вера Михайловна. – М., 1965. – 24 с.
4. Смирницкий А. И., Перфект и категория временной относительности / А. И. Смирницкий // Иностраный язык в школе. – 1955. – № 2. – С. 16–17.
5. Сухомлина Т.А., Категория футуральности и средства ее языковой манифестации (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук :10.02.04 / Сухомлина Татьяна Александровна. – Самара, 2007. – 177 с.
6. Tahirov İ.M. Azərbaycan və ingilis dillərində zaman kateqoriyası., Monoqrafiya, - Bakı, “Nurlan”, 2007
7. Тарасова Е.В., Грамматико-лексическое микрополе будущего в английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.04 / Тарасова Елена Владимировна. – Киев, 1976.– 25 с.
8. Цыба Р.И., Форма будущего времени в грамматической категории времени английского глагола / Р. И. Цыба // Проблемы языкознания и теории английского языка. – М.: Высш. шк., 1976. – Вып. 2. – С. 267–270.

Aynur Muradova

Linguistic aspects of the category of the future time in English

Resume

Данная статья посвящена изучению модальных и временных значений будущего времени в современном английском языке. Здесь анализируются различные мнения исследователей и выдвигается авторская позиция относительно статуса категории будущего времени. В результате исследований выясняется, что временное значение будущего времени является основой возникновения модальных оттенков значения будущего времени - одинаковых для всех средств смыслового выражения будущего времени.

Ключевые слова: *категория будущего, грамматическая категория будущего времени, противопоставление, модальная природа значения, временная природа значения, грамматическая форма времени.*

Aynur Muradova

Linguistic aspects of the future tense category in English

Summary

This article is devoted to the study of modal and temporal meanings of the future tense in modern English. Here, various opinions of researchers are analyzed and the author's position is put forward regarding the status of the category of the future tense. As a result of the research, it turns out that the temporal meaning of the future tense is the basis for the emergence of modal shades of the meaning of the future tense - the same for all means of semantic expression of the future tense.

Key words: *future category, grammatical category of future time, opposition, modal nature of meaning, time nature of meaning, grammatical form of time.*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

Rəyçilər: *professor Həbib Zərbəliyev*
professor Məsud Mahmudov